

تأثیر فضای مجازی بر کجروی اجتماعی دانش‌آموزان (مورد مطالعه دوره دوم متوسطه شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۹۵-۹۴)

سلیمان محبی^۱، دکتر حبیب... زنجانی^۲، دکتر باقر ساروخانی^۳

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۱/۲۳

چکیده

زمینه و هدف: این پژوهش با هدف مطالعه جامعه شناختی استفاده از فضای مجازی و تاثیر آن بر کجروی اجتماعی در بین دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر کرمانشاه در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ با استفاده از روش تحقیق توصیفی پیمایشی انجام گرفت.

روش: جامعه آماری تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان متوسطه دوره دوم شهر کرمانشاه می‌باشد که حجم نمونه آن شامل ۳۸۱ نفر که به صورت تصادفی طبقه‌ای با استفاده از فرمول کوکران محاسبه گردیده است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته‌ای است با استفاده از نظریه کج روی اجتماعی و اهداف و سوالات تحقیق طراحی گردید که پس از تایید روایی محتوای آن توسط استاد راهنما و تنی چند از متخصصان مربوطه و پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ بیشتر از ۹۴ صدم درصد بوده است.

یافته‌ها و نتایج: تحلیل داده‌های تحقیق نشان می‌دهد که مدت زمان استفاده روزانه دانش‌آموزان از فضای مجازی کمتر از یک ساعت ۲۰ درصد، بین یک تا سه ساعت ۷۵ درصد، بین سه تا پنج ساعت ۴ درصد و بیشتر از پنج ساعت ۱ درصد بوده است، به طوری که بیشترین استفاده از فضای مجازی، نوع ارتباطی ۵۸ درصد و کمترین استفاده از فضای مجازی، نوع شناختی ۹ درصد همچنین در نوع فراغتی ۳۳ درصد بوده است، نتایج دیگر نشان داد در اولویت بندی مولفه‌های کجروی اجتماعی، میل به آسیب رساندن به اماکن عمومی بیشترین مقدار و تمایل به تقلب در آزمون‌های درسی کمترین مقدار را داشته است و بین متغیرهای نوع استفاده و میزان استفاده از فضای مجازی و کجروی اجتماعی رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی

کجروی اجتماعی، فضای مجازی، دانش‌آموزان متوسطه دوره دوم

---

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران - ایران، رایانامه

sol_mohe@yahoo.com

۲. استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران - ایران (نویسنده مسئول) رایانامه:

Habib.Zanjani@Yahoo.Com

۳. استاد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران - ایران

مقدمه

بنا بر تعریف دیوید بل^۱ (۲۰۰۱) فضای مجازی مجموعه‌ای از تعاریف نمادین را شامل می‌شود که شبکه‌ای از عقاید و باورها را در قالب داد و ستد بیت^۲ رد و بدل می‌کنند. فضای مجازی در واقع نامی است که تعداد بی شماری از کاربران امروز فناوری‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی را دربر می‌گیرد، این نام نخستین بار در ۱۹۸۴ توسط ویلیام گیسون در رمان نورومانسرا ابداع شد (هولمز، ۲۰۰۵). در کل منظور از فضای مجازی، فضایی است که به تبع وجود اینترنت ایجاد شده و شبکه‌های متعدد و مختلف اجتماعی اعم از فیس بوک تا تانگو و وایبر و ... را در بر می‌گیرد. جاذبه حضور در فضای مجازی و هیجان ایجاد شده در این فضا برای کاربران باعث شده تا خیل عظیمی از جوانان و نوجوانان به جای تعامل رو در رو با همسالان و دیگر افراد اجتماع، تعامل در فضای مجازی را برگزینند. این انتخاب به تدریج تجربه در جمع بودن و تعامل رو در رو را از کاربران گرفته و زمینه ساز تغییرات رفتاری و نگرشی در آنان می‌شود. فضای مجازی مبتنی بر اینترنت با برخورداری از ویژگی‌های منحصر به فردی نظیر دسترسی آسان، سهولت استفاده، گمنامی کاربران، هزینه پایین و نبود احساس شرم در تعامل حضوری در سال‌های اخیر به یکی از پرنفوذترین و یا به بیانی به رایج‌ترین کانال ارتباطی و اطلاعاتی در بین جوانان و نوجوانان بدل شده است. با وجود آثار و خدمات بی‌بدیل و سودمند این پدیده نو ظهور ارتباطی و اطلاعاتی برای جامعه بشر، تبعات و آثار سوء و زیانباری هم به بار آمده است به عنوان مثال بر اساس یافته‌های تحقیقاتی هاشمی و همکاران (۱۳۹۰)، علیزاده و همکاران، ایزدی (۱۳۹۰)، یاسمی نژاد، آزادی و امویی (۱۳۹۱)، اکبری و اکبری (۱۳۹۰)، رحیمی و پرونده (۱۳۹۲)، عاملی (۱۳۹۱)، تامپسون (۱۹۹۵)، داولر (۲۰۰۳)، ادلر (۲۰۰۸)، دورکین،

---

1. David Bell

2. Bit

فاست و کوین (۲۰۰۶)، جوینسون (۲۰۰۵)، مسچ (۲۰۰۹)، آمچی (۲۰۰۵)، ویلیامز (۲۰۱۲) و

...

اینترنت و فضای مجازی در به چالش کشاندن ارزش‌های خانواده، ایجاد شکاف بین فرزندان و والدینشان، تضعیف پیوندهای اجتماعی و ایجاد انزوای اجتماعی در بین کاربران، زیر پاگذاری بسیاری از ارزش‌های اجتماعی، با زمانی کاربران از فعالیت‌های ارزشمند روزمره نظیر ارتباطات اجتماعی، خواب و اعتیاد به این فضا و پایین آمدن کیفیت زندگی، ایجاد گرایش به خشونت و تمایل به مباحث وقیح و کاهش ارتباط مناسب با والدین و در کل تهدید امنیت اجتماعی را سبب شده است.

از آنجا که کجروی اجتماعی را می‌توان ناهمنوایی با هنجارها یا مجموعه هنجارهای معینی تعریف کرد که توسط تعداد قابل ملاحظه‌ای از مردم در اجتماع یا جامعه پذیرفته شده است (گیدنز، ۱۳۰: ۱۳۷۴) در یک تعریف سنتی از کج رفتاری گفته می‌شود که: «هر نوع رفتاری است که با هنجارها یا مقررات گروه هم‌نوايي نداشته باشد» (صدیق سروستانی، ۱۳۸۳: ۲). بنابر تعاریف فوق، پس بسیاری از رفتارهایی که توسط نوجوانان و جوانان کاربر فضای مجازی انجام می‌شود را می‌توان در زمره مصادیق کجروی اجتماعی قرار داد، بر همین اساس هدف اساسی این تحقیق مطالعه تأثیر استفاده از فضای مجازی بر میزان کجروی اجتماعی بین دانش‌آموزان دبیرستانی است تا مشخص گردد که استفاده از فضای مجازی تا چه حد در ترغیب و گرایش دانش‌آموزان کاربر فضای مجازی به کجروی‌های اجتماعی موثر است؟ آیا کاربرانی که بیشتر در فضای مجازی هستند گرایش بیشتری به کجروی اجتماعی دارند؟

اگر این تعریف که: «هنجارها نشان‌دهنده بایدها و نبایدها در زندگی اجتماعی هستند» (گیدنز، ۱۳۷۴: ۳۶)، را بپذیریم از آنجا که فضای مجازی در بسیاری از بسترهای تعامل اجتماعی، دارای هنجارهای خاص خود است پس بایدها و نبایدهای دنیا واقعی و مجازی با هم متفاوت خواهد بود. اگر چه در بعضی از بسترهای تعاملی فضای مجازی،

تعامل در چارچوب هنجارهای باز تولید شده دنیای واقعی شکل می‌گیرد در واقع هنجارهای دنیای واقعی در شکل دادن به کنش‌ها و تعاملات اجتماعی دنیای مجازی نقش دارند و بالعکس در دنیای واقعی هم شاهد باز تولید هنجارهای فضای مجازی هستیم. بنابراین بسیاری از رفتارهایی که در دنیای مجازی کجروی محسوب نمی‌شوند به دلیل باز تولید همان رفتار در دنیای واقعی، عاملان رفتار احساس کجروی ندارند و آن را کجروی قلمداد نمی‌کنند در نتیجه بسیاری از رفتارهایی که بر مبنای هنجارهای دنیای واقعی کجروی محسوب می‌شود در دنیای مجازی کجروی محسوب نشده و طی فرایندی در دنیای واقعی باز تولید شده و زمینه ایجاد کجروی در دنیای واقعی را فراهم می‌نمایند. در واقع بر اساس نظریه دو جهانی، زندگی فرد در دو جهان مجازی و واقعی گاه فرد را از تفکیک و تمیز این دو جهان عاجز می‌سازد در نتیجه به دلیل عادت، رفتار فضای مجازی را در دنیای واقعی و بالعکس رفتار فضای واقعی را در فضای مجازی انجام می‌دهد و حاصل آن تسری برخی از هنجارهای دنیای مجازی در دنیای واقعی است که از منظر دنیای واقعی کج رفتاری محسوب می‌شود (عاملی، ۱۳۸۹).

برای مثال نتایج تحقیق منتظر قائم و شاقاسمی (۱۳۸۸) نشان می‌دهد که جوانان ایرانی در مواجهه با عقاید دینی مخالف در اتاق‌های چت، تحمل بیشتری در مقایسه با تعاملات در جهان واقعی از خود نشان می‌دهند. علاوه بر این، چت محل برابری هاست، با کمی چشم پوشی می‌توانیم مدعی شویم که جایگاه طرفین گفت و گو در ارتباطات مجازی برابر است. همچنین، ایرانیان به سؤالات حساسیت برانگیز در مورد روابط جنسی - در اینترنت خیلی راحت تر از فضای واقعی پاسخ می‌دهند. زمینه برقراری ارتباط در محیط مجازی نیز، به دلیل عدم حضور فیزیکی ارتباط گران این امکان را در اختیار افراد قرار می‌دهد که شیوه خود اظهاری خود را تعیین کنند. به این ترتیب نمایش بسیاری از ویژگی‌ها که در ارتباطات کامپیوتری جاذبه ساز است می‌تواند در تعامل رودررو مردود شمرده شود (دهقان و نیکبخش، ۱۳۸۵: ۲۷). مواردی از این دست بیانگر شکل‌های ویژه هنجارهای خاص

فضای مجازی است که با هنجارهای دنیای واقعی تفاوت دارند، اما به عنوان هنجارهای مختص فضای مجازی مورد استقبال و تأیید کاربران قرار می‌گیرد، هرچند که با معیارهای دنیای واقعی متفاوت باشند. در این موارد فضای متفاوت دنیای مجازی منجر به پذیرش هنجارهایی متفاوت از دنیای واقعی می‌شود. در این تحقیق هدف اساسی تعیین اثر استفاده از فضای مجازی بر کجروی اجتماعی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر کرمانشاه بوده و اهداف اختصاصی عبارت بودند از تعیین رابطه بین میزان و نوع استفاده از «فضای مجازی» با میزان و انواع کجروی‌های اجتماعی در بین دانش‌آموزان است.

مبانی نظری

فضای مجازی زمینه ایجاد جماعت‌های خرده فرهنگی را به وجود می‌آورد و این جماعت‌های خرده فرهنگی احتمال دستیابی به اهداف فردی یا جمعی که از راه قانونی ممکن نیست را فراهم می‌سازد، این موقعیت‌های مجازی بستر شکل‌گیری کنش‌های کجروانه را ایجاد می‌کنند در واقع به راحتی در موقعیت‌های مجازی ناهنجاری‌ها و ضد ارزش‌ها رخ می‌دهد، چرا که در موقعیت‌های مجازی قیود فرد نسبت به اجتماع ضعیف شده یا به طور کلی از بین می‌رود و نقش کنترل اجتماعی بسیار ضعیف خواهد بود، در این بین نقش یادگیری اجتماعی را نباید در بین نوجوانان نادیده گرفت چرا که بر اساس این نظر، جامعه‌پذیری یا یادگیری در مباحث کج رفتاری اجتماعی نقش محوری دارد، بر اساس نظریه‌هایی که منشا کجروی را به ساخت اجتماعی و فرهنگ نسبت می‌دهند می‌توان گفت که ساخت اجتماعی سخت و غیر منعطف اجتماعی در برابر ساخت منعطف و آزادانه فضای مجازی سبب کشش و جذب نوجوان برای انجام اعمال دلخواه در فضای مجازی می‌شود، بر اساس نظر پارسونز که کنشگر رفتار خود را با تأثیرپذیری از دو عامل فرهنگ و شرایط اجتماعی سامان می‌دهد در واقع فرهنگ آزاد و منعطف و به دور از فشار ساختاری فضای مجازی همراه با شرایط سهل‌الورود و بازیگری در این فضا، زمینه‌ساز شکل‌گیری رفتارهایی است که در فضای مجازی هنجار، یا لاقابل اغماض و در فضای واقعی

کجروی و ضد هنجار می باشد (به نقل از کاوه، ۱۳۹۱). در واقع بر اساس تئوری تضاد هم می توان چنین تبیین نمود که وجود تضاد (بین ارزش های والدین و نوجوانان) در درون جامعه علت اصلی به وجود آمدن کجروی نوجوانان در درون جامعه است (همان). با توجه به موضوع تحقیق، به منظور تبیین اثر فضای مجازی بر کجروی از یک چارچوب تئوریک تلفیقی و ترکیبی استفاده می شود این چارچوب از ترکیب نظریه های مربوط به کجروی اجتماعی که در این پژوهش به عنوان مبانی نظری استفاده شده است می توان به نظریات فرصت های مشروع مرتن و ساختاری پارسونز ناکامی منزلتی کوهن، فرصت های نامشروع کلوارد و الین به کارگیری شده و در فضای مجازی نظریه دو جهانی فسلون و نظریه دیجیتال شری ترکل و نظریه اثر حساسیت زدایی برای تبیین موضوع استفاده شده است.

مدل نظری

فرضیه های تحقیق عبارتند از

- ۱- به نظر می رسد بین نوع استفاده از فضای مجازی (شناختی، فراغتی، ارتباطی) در بین دانش آموزان با توجه به میزان کجروی آنها متفاوت است.
- ۲- به نظر می رسد بین میزان استفاده از فضای مجازی و کجروی اجتماعی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟
- ۳- به نظر می رسد بین میزان استفاده از فضای مجازی و تمایل دانش آموزان به نوع خاصی از کجروی اجتماعی رابطه وجود دارد؟

تعریف مفهومی متغیرهای تحقیق

فضای مجازی

بنا بر تعریف دیوید بل^۱ (۲۰۰۱) فضای مجازی مجموعه‌ای از تعاریف نمادین را شامل می‌شود که شبکه‌ای از عقاید و باورها را در قالب داد و ستد رد و بدل می‌کنند.

کجروی اجتماعی

کجروی اجتماعی را می‌توان ناهمنوائی با هنجارها یا مجموعه هنجارهای معینی تعریف کرد که توسط تعداد قابل ملاحظه‌ای از مردم در اجتماع یا جامعه پذیرفته شده است (گیدنز، ۱۳۰: ۱۳۷۴) و یا می‌توان انحراف را رفتاری که هنجارهای اجتماعی مهمی را نقض کرده و در نظر تعداد زیادی از مردم قابل نکوهش است تعریف کرد (بهرمان، ۱۳۷۳: ۱۶۹).

تعریف عملیاتی متغیرها

فضای مجازی

در این تحقیق فضای مجازی به میزان استفاده دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه از فضای مجازی به ساعت در طی شبانه روز یا هفته و همچنین نوع استفاده افراد از شبکه‌های اجتماعی در سه بعد:

الف) شناختی: شامل مباحث علمی و آموزشی

ب) ارتباطی: شامل دریافت خبر و فعالیت فرهنگی

ج) فراغتی: که شامل استفاده‌های مفرح و سرگرمی می‌باشد که در مولفه‌های پرسش‌نامه محقق ساخته با شاخص‌هایی نظیر میزان ساعت استفاده از فضای مجازی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی.

کجروی اجتماعی

به منظور عملیاتی نمودن این متغیر، از نمراتی که آزمودنی‌ها در پاسخ پرسشنامه محقق ساخته که دارای شاخص‌هایی چون اعتیاد به سیگار، تلقب در دروس و آزمون‌های

مدرسه ای، دزدی در محیط کلاسی و یا محیط منزل، پرخاشگری و درگیری و با دوستان، همکلاسی‌ها در محیط‌های اجتماعی، تماشای فیلم‌ها و تصاویر غیر مجاز، شرکت نمودن در پارتی‌های مختلط دوستانه، سعی در آسیب رساندن به اماکن عمومی نظیر مدرسه، باشگاه، پارک و نقض قوانین راهنمایی و رانندگی، فرار از مدرسه، سعی در دعوا و پرخاشگری با کوچکترین ناملاامت در برابر دیگران، درج اخطار کتبی در پرونده مشاوره و تحصیلی مدرسه از طرف مدیر، معاونین و یا مشاور مدرسه، بی‌احترامی به مدیر و معلم و ... (سئوالات ۱۰ تا ۲۰) استفاده می‌شود.

جدول تعریف متغیرهای تحقیق

نوع متغیر	نام متغیر	مصادیق
متغیر وابسته	کجروی اجتماعی	علاقه و استفاده مداوم از سیگار، تلقب در دروس و آزمون‌های مدرسه ای، میل به پرخاشگری و درگیری و با دوستان و همکلاسی‌ها در محیط‌های اجتماعی، تماشای فیلم‌ها و تصاویر غیر مجاز اسلامی، شرکت نمودن در پارتی‌های مختلط دوستانه، میل به آسیب رساندن به اماکن عمومی نظیر مدرسه، باشگاه، پارک
متغیر مستقل	نوع و میزان استفاده از فضای مجازی	سه شاخص برای این متغیر در نظر گرفته شده است: میزان استفاده از فضای مجازی به ساعت در طی شبانه روز یا هفته نوع استفاده افراد از شبکه‌های اجتماعی در سه بعد الف) شناختی: شامل مباحث علمی و آموزشی ب) ارتباطی: شامل دریافت خبر و فعالیت فرهنگی ج) فراغتی: شامل استفاده‌های مفرح و سرگرمی

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق با توجه به عنوان و ماهیت موضوع، روش ترکیبی است. در مرحله اول از روش اسنادی برای مطالعه و گردآوری داده‌های موجود در پرونده‌های انضباطی و مشاوره‌ای دانش‌آموزانی که به واحد مشاوره جهت حل مشکلات آنها ارجاع داده شده‌اند، استفاده گردید، در این رابطه پرونده‌های مشاوره و انضباطی ۳۰ دبیرستان بررسی شد

پس از شناسایی و تعیین و مقوله بندی انواع کجروی ها به منظور تکمیل و تعمیق اطلاعات از روش پیمایشی برای گردآوری داده استفاده شد. تکنیک گردآوری اطلاعات در روش پیمایشی یک پرسشنامه ای کتبی محقق ساخته بود که روایی آن توسط اساتید راهنما و مشاور و گروهی از متخصصین مربوطه به صورت محتوایی و صوری تایید گردید، پایایی آن به وسیله آلفای کرونباخ $\alpha=0/94$ محاسبه گردید، این پرسشنامه در بین نمونه ای به حجم ۳۸۱ نفر از دانش آموزان نواحی سه گانه شهر کرمانشاه انتخاب شده که در بین جامعه آماری ۳۴۷۳۳ نفری توزیع و جمع آوری شده است. روش نمونه گیری تصادفی طبقه بندی شده نسبی بود و حجم نمونه توسط فرمول زیر تعیین گردید:

$$n = \frac{1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,05^2} \quad n = \frac{384,16}{1,0074} = 381$$

$$n = \frac{1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{\left(1 + \left(\frac{1}{34733}\right) \left(\frac{1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,05^2} - 1\right)\right)}$$

محیط پژوهش در این تحقیق نواحی سه گانه آموزش و پرورش شهر کرمانشاه و هر یک از مدارس متوسطه دوره دوم در سال تحصیلی ۹۴-۹۵ بود است.

یافته‌های توصیفی

- توزیع فراوانی جنسیت دانش آموزان متوسطه دوم

از بین ۳۸۱ نفر پاسخگوی مورد مطالعه ۱۶۸ نفر (۴۴ درصد) پسر و ۲۱۳ نفر (۵۶ درصد) نیز دختر بوده اند.

- توزیع فراوانی پایه های تحصیلی دانش آموزان دوره دوم متوسطه مورد مطالعه بر اساس اطلاعات ملاحظه می گردد ۷۸ نفر (۲۴/۴ درصد) از دانش آموزان در پایه دوم متوسطه، ۱۸۲ نفر (۵۶/۹ درصد) در پایه سوم متوسطه و ۶۰ نفر (۱۸/۷ درصد) نیز در پایه پیش دانشگاهی مشغول به تحصیل می باشند.

- توزیع فراوانی رشته تحصیلی دانش آموزان متوسطه دوره دوم مورد مطالعه مطابق اطلاعات به دست آمده ملاحظه می گردد رشته تحصیلی ۱۱۲ نفر (۳۲/۹۴ درصد) از دانش آموزان متوسطه ریاضی فیزیک و ۸۸ نفر (۲۵/۸۹ درصد) علوم تجربی، ۷۴ نفر (۲۱/۷۶ درصد) علوم انسانی، ۳۶ نفر (۱۰/۵۹ درصد) فنی حرفه ای و ۳۰ نفر از آنان (۸/۸۲ درصد) نیز در رشته کار و دانش مشغول به تحصیل بوده اند.

جدول توزیع فراوانی استفاده و عدم استفاده از فضای مجازی

متغیر	فراوانی	درصد
استفاده از فضای مجازی	۲۲۸	۶۰
عدم استفاده از فضای مجازی	۱۵۳	۴۰
کل	۳۸۱	۱۰۰

سوالات تحقیق

سوال اول: استفاده از فضای مجازی در بین دانش آموزان مورد مطالعه به چه میزانی می باشد؟

برابر اطلاعات جدول زیر ملاحظه می شود که ۴۵ نفر (۲۰ درصد) از دانش آموزان کمتر از یک ساعت، ۱۷۱ نفر (۷۵ درصد) از آنان بین یک تا سه ساعت، ۹ نفر (۴ درصد) بین سه تا

پنج ساعت و ۳ نفر (۱ درصد) بیشتر از پنج ساعت در روز از فضای مجازی استفاده نموده اند.

جدول توزیع فراوانی مدت زمان استفاده روزانه از فضای مجازی

متغیر	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
کمتر از یک ساعت	۴۵	۲۰	۲۰
بین یک تا سه ساعت	۱۷۱	۷۵	۹۵
بین سه تا پنج ساعت	۹	۴	۹۹
بیشتر از پنج ساعت	۳	۱	۱۰۰
کل	۲۲۸	۱۰۰	

سوال دوم: نوع استفاده از فضای مجازی در بین دانش‌آموزان مورد مطالعه به چه صورتی می‌باشد؟

برابر اطلاعات به دست آمده ملاحظه می‌شود ۷۲ نفر (۹ درصد) از دانش‌آموزان متوسطه استفاده شناختی، ۱۳۲ نفر (۵۸ درصد) از آنان استفاده ارتباطی و ۷۴ نفر (۳۳ درصد) استفاده فراغتی از فضای مجازی نموده اند.

جدول توزیع فراوانی نوع استفاده دانش‌آموزان از فضای مجازی

متغیر	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
شناختی	۲۲	۹	۹
ارتباطی	۱۳۲	۵۸	۶۷
فراغتی	۷۴	۳۳	۱۰۰
کل	۲۲۸	۱۰۰	

فرضیه اول تحقیق: به نظر می‌رسد نوع استفاده از فضای مجازی (شناختی، فراغتی و ارتباطی) در بین دانش‌آموزان با توجه به میزان کجروی آنها متفاوت باشد.

جدول فراوانی کاربران از نظر ارتکاب کجروی یا هنجارمندی

گزینه	فراوانی	درصد
کجرو	۱۴۷	۶۴/۴
هنجارمند	۸۱	۳۳/۶

جدول فراوانی نوع استفاده افراد از نظر ارتکاب کجروی

نوع استفاده	فراوانی	درصد	افراد از نظر ارتکاب کجروی	فراوانی	درصد
شناختی	۲۲	۹/۴۴	هنجارمند	۲۱	۹/۲
			کجرو	۱	۰/۰۴۳
ارتباطی	۱۳۲	۵۸	هنجارمند	۵۳	۲۳
			کجرو	۷۹	۳۵
فراغتی	۷۴	۳۲/۵۶	هنجارمند	۷	۳
			کجرو	۶۷	۲۹/۴
کل	۲۲۸	۱۰۰	-	۲۲۸	۱۰۰

جدول آزمون کی دو مقایسه توزیع فراوانی کاربران (کجرو و هنجارمند) از نظر نوع استفاده از فضای مجازی

نوع استفاده از فضای مجازی	کجرو / هنجارمند	کی دو
۷۹/۶۸	۱۹/۰۵	کی دو
۲	۱	درجه آزادی
۰۰۰	۰۰۰	سطح معنی داری Sig

بر اساس اطلاعات، مشاهده می‌شود که توزیع کاربران هنجارمند و کجرو در نوع استفاده از فضای مجازی متفاوت است به طوری‌که افراد هنجارمند در نوع استفاده شناختی بیشترین استفاده و از نوع استفاده فراغتی کمترین استفاده را داشته‌اند در مقابل کاربران کجرو بیشترین استفاده را از بُعد فراغتی فضای مجازی و کمترین استفاده را از بُعد شناختی فضای مجازی داشته‌اند. همچنین بر اساس نتایج آزمون کی دو با $X^2=79/68$ و $Sig=0.00$ برای مقایسه دو متغیر اسمی دو و سه حالت در چنین می‌توان گفت که تفاوت معنی‌داری در بین دانش‌آموزان کجرو و هنجارمند از نظر نوع استفاده از فضای مجازی (ارتباطی، شناختی و فراغتی) وجود داشته است.

فرضیه دوم تحقیق: به نظر می‌رسد بین میزان استفاده از «فضای مجازی» و کجروی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.

کل		کجرو		بدون کجروی		سطوح
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	گزینه‌ها
۱۰۰	۲۲۸	۶۴/۴	۱۴۷	۳۵/۶	۸۱	استفاده از فضای مجازی
۱۰۰	۱۵۳	۳۹/۶	۶۱	۶۰/۴	۹۲	عدم استفاده از فضای مجازی
-	۳۸۱	-	۲۰۸	-	۱۷۳	کل عمودی

آزمون تی تست برای مقایسه کجروی در میان استفاده‌کنندگان با عدم استفاده‌کنندگان فضای مجازی

گزینه‌ها	تعداد مشاهدات	شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	T کمیت	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
استفاده‌کنندگان	۲۲۸	میزان کجروی	۱/۸۹	۰/۸۰۰۶۴	۴۷/۵	۳۷۹	۰/۰۰۰
عدم استفاده	۱۵۳		۱/۴۸	۰/۴۸۴۴۳			

چنین می‌توان گفت که بین آنهایی که از فضای مجازی استفاده می‌کنند با میانگین ۱/۸۹ از ۵، با کسانی که از فضای مجازی استفاده نمی‌کنند با میانگین ۱/۳۷ از ۵، از نظر سطح کجروی‌های اجتماعی تفاوت معنی‌داری مشاهده شده است. بر اساس آماره به دست

آمده از آزمون تی تست ($t : ۷/۴۶۲$ و $\text{Sig: } ۰/۰۰۰$)، تفاوت معنی داری بین استفاده کنندگان و عدم استفاده کنندگان از فضای مجازی از نظر سطح کجروی های اجتماعی در کل مشاهده گردید است و میانگین کجروی کسانی که از فضای مجازی استفاده نموده اند، بیشتر از میانگین کجروی در میان عدم استفاده کنندگان بوده است.

نتیجه این فرضیه با نتایج تحقیقات، هاشمی و همکاران (۱۳۹۰)، اکبری (۱۳۹۰)، صبوری خسروشاهی (۱۳۸۶)، ندرز (۲۰۰۰)، تامسون (۱۹۹۶) در یک راستا می باشد. در تمامی تحقیقات انجام یافته فوق محققین به این نتیجه رسیدند که بین میزان استفاده بیشتر از فضای اینترنت و افزایش آسیب های اجتماعی، افسردگی، گوشه گیری، پرخاشگری در محیط های اجتماعی و انواع تخلفات رابطه معنی دار و مستقیمی وجود دارد و هر چه قدر افراد بیشتر از فضای مجازی و اینترنت استفاده کنند به همان میزان انواع آسیب ها در بین آنها افزایش می یابد و این دقیقاً در راستای نتیجه این فرضیه است.

فرضیه سوم: به نظر می رسد بین میزان استفاده از فضای مجازی و تمایل به نوع خاصی از کجروی اجتماعی، ارتباط وجود دارد.

جدول توزیع پراکندگی وضعیت موجود کجروی در بین دانش آموزانی که بیش از یک ساعت از فضای مجازی در شبانه روز استفاده نموده اند

ردیف	گزینه های آسیب در بین دانش آموزان	کل	فراوانی	درصد
۱	تمایل به تقلب در آزمون های درسی	۱۸۳	۱۴۶	۸۰
۲	تماشای فیلم و تصاویر غیرمجاز اسلامی	۱۸۳	۱۳۰	۷۱
۳	میزان علاقه به استفاده از سیگار	۱۸۳	۸۲	۴۵
۴	شرکت در پارتی مختلط دوستانه	۱۸۳	۸۱	۴۴
۵	میل به پرخاشگری و درگیری	۱۸۳	۶۶	۳۶
۶	میل به آسیب رساندن به اماکن عمومی	۱۸۳	۱۶	۹

جدول توزیع پراکندگی وضعیت موجود کجروی در بین دانش آموزانی که از فضای مجازی کمتر از ۱ ساعت در شبانه روز استفاده کرده اند

ردیف	گزینه های آسیب در بین دانش آموزان	کل	فراوانی	درصد
۱	تمایل به تقلب در آزمون های درسی	۴۵	۲۶	۵۸
۲	تماشای فیلم و تصاویر غیرمجاز اسلامی	۴۵	۲۰	۴۴
۳	میزان علاقه به استفاده از سیگار	۴۵	۱۹	۴۳
۴	شرکت در پارتنی مختلط دوستانه	۴۵	۱۸	۳۹
۵	میل به پرخاشگری و درگیری	۴۵	۱۷	۳۸
۶	میل به آسیب رساندن به اماکن عمومی	۴۵	۷	۱۶

- بر اساس مقایسه داده های جداول فوق چنین می توان گفت که میزان ارتکاب کجروی در مولفه های تمایل به تقلب در آزمون های درسی، تماشای فیلم و تصاویر غیرمجاز اسلامی، میزان علاقه به استفاده از سیگار و شرکت در پارتنی مختلط دوستانه در بین کسانی که از فضای مجازی استفاده بیشتری نموده اند بیشتر از کسانی است که از فضای مجازی استفاده کمتری نموده اند. در مقابل میل به پرخاشگری و درگیری و همچنین آسیب رساندن به اماکن عمومی در بین کسانی که از فضای مجازی استفاده بیشتری داشته اند نسبت به کسانی که از فضای مجازی استفاده کمتری داشته اند، کمتر بوده است.

- در واقع استفاده از فضای مجازی زمینه ارتکاب و علاقمندی به برخی از مولفه های کجروی را افزایش داده و در مقابل هیجان پرخاشگری و درگیری و همچنین آسیب رساندن به اموال در اماکن عمومی را کاهش داده است.

تبیین نظری و تجربی

تأیید اثر فضای مجازی بر ارتکاب انواع کجروی اجتماعی، بر اساس نظریه دوجوانی چنین می توان استنباط نمود که تداوم فعالیت در فضای مجازی همراه با احساس آزادی و فارغ از کنترل ارزش ها و هنجارهای اجتماعی، سبب می شود تا فرد به ارزش ها و هنجارهای جدید عادت نموده و تحت تأثیر نگرش جدید خود طبق ارزش ها و هنجارها جهان مجازی

در جهان واقعی عمل نماید، در واقع ارزش‌ها و هنجارهای فضای مجازی به جهان اجتماعی سرایت نموده و ارزش‌های و هنجارهای جهان واقعی فرد را شکل می‌دهند. از آنجا که ضد ارزش‌ها و هنجارگریزی‌ها در فضای مجازی به دلیل عدم کنترل اجتماعی و مشارکت با هویت ساختگی و جعلی در این فضا صورت می‌گیرد، بسیار است، تداوم حضور و فعالیت آزادانه افراد در این فضا به عنوان زیست جهان و سپهر اجتماعی کاربران در مرحله اول زمینه تغییر نگرش در آنها را فراهم ساخته و در مراحل بعد گفتار و رفتار آنها را منطبق با ساختارهای منعطف و ساختار شکنانه فضای مجازی می‌سازد.

بر اساس نظریه هم‌نشینی افتراقی ساترلند، رفتار انحرافی مانند هر رفتار دیگری آموخته می‌شود و شخص به دلیل این که در معرض تعاریفی از ارزش‌ها و هنجارها قرار می‌گیرد پس قانون شکنی را بر احترام به قانون ترجیح می‌دهد و بزهکار یا جنایتکار می‌شود. از آنجا که تعریف رفتار و شکل ارزش‌ها و هنجارها در دنیای مجازی به دلیل گمنامی متفاوت از دنیای واقعی است، فرد با حضور در دنیای مجازی، تعاریف جدید را یاد گرفته و در طی زمان با تکرار حضور در دنیای مجازی آن تعاریف را درونی می‌سازد و در دنیای واقعی هم مطابق تعاریف دنیای مجازی رفتار می‌کند که از نظر دنیای واقعی کجرو و منحرف شناخته می‌شود. بر اساس نظریه کنترل اجتماعی هیرشی که، ناهمنوایی را ناشی از گسستن پیوند های شخص با نظم قراردادی جامعه می‌داند، فرد با ورود به فضای مجازی از فضای واقعی گسسته و از کنترل و نظارت اجتماع خارج می‌شود و امکان ارتکاب کجروی در وی افزایش می‌یابد.

همچنین بر اساس نظریه تقویت افتراقی، شخص زمانی رفتار کجروانه را بر می‌گزیند که برای انجام چنین رفتاری در گذشته مورد تشویق قرار گرفته یا تنبیه نشده باشد، از آنجا که در فضای مجازی به دلیل گمنامی کاربر یا به دلیل هویت جعلی کاربر، احتمال مواجه شدن با تنبیه و توبیخ بسیار کم است پس فضای مجازی فرصتی برای ارتکاب رفتارهای انحرافی

بدون تنبیه و توبیخ خواهد بود و کاربران گرایش بیشتر به انجام کجروی های بدون تبعات منفی خواهند داشت.

به علاوه بر اساس نظریه خنثی سازی ماتزا که بر اساس آن کاربر، حضور خود در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی را انحراف قلمداد نکرده و به نوعی حضور خود را فرار از شرایط بد و بسته زندگی اجتماعی و تحت انتقاد سنت ها می داند، بر کوویترز معتقد است که، وقتی فرد در معرض اخبار خشونت آمیز قرار می گیرد، اندیشه هایی که از لحاظ معنایی با خشونت وابسته باشند در او فعال یا «تحریک» می شوند و بدین طریق، نحوه واکنش فرد به خشونت رسانه ای شکل پیدا می کند. در واقع فرد با حضور مستمر و مکرر در فضای مجازی و دیدن تصاویر و فیلم های خشونت آمیز گرایش به تکرار همان افعال و اعمال مشاهده شده در وی تحریک می شود. به همین دلیل شاهد گسترش خشونت و پرخاشگری بیشتر در بین کاربران فضای مجازی در مقایسه با دیگر افراد غیر کاربر هستیم. طبق نظریه اثر حساسیت زدایی، تماشای مداوم موضوعات و رویدادهای مجرمانه و خشونت آمیز در رسانه ها می تواند، به حساسیت زدایی عاطفی نسبت به خشونت و قربانیان آن در دنیای واقعی بینجامد، که این خود نیز فرد را نسبت به خشونت که به دیگران وارد می شود، بی تفاوت و بی احساس می سازد، احتمال دفاع از قربانی خشونت را در او کم می کند. در این مورد می توان گفت که حضور مداوم و مستمر فرد در فضای مجازی اثر حساسیت زدایی در وی نسبت به ارزش ها و هنجارهای اجتماعی ایجاد می نماید، در واقع وی نسبت به اعمال کجروانه دیگران واکنش و حساسیتی از خود نشان نمی دهد. بر اساس نظریه شری ترکل، فضای مجازی به علت ویژگی های نظیر گمنامی و حذف نشانه های فیزیکی برای کاربران، فشارهای ناشی از وفق دادن کاربر با انتظارات جمعی در دنیای واقعی را کم می کند و آزادی بیشتری را به فرد در جهت تحقق خود مطلوب و تعامل با سایر مطلوبات خود به او می بخشد و همین احساس آزادی و کاهش فشار ناشی از کنترل اجتماعی زمینه جرات به ارتکاب اعمال کجروانه را افزایش می بخشد.

بحث و نتیجه گیری

با توجه به بنیان‌های نظری تحقیق چنین می‌توان نتیجه گرفت که فضای مجازی علاوه بر نقش اثرگذاری که رسانه‌های جمعی دارند به دلیل خاصیت تعاملی و امکان فعالیت کاربر در زمینه‌های دلخواه و عدم کنترل اجتماعی که به نوعی احساس آزادی کاذب را به کاربران القاء می‌نماید، اثر وافر و غیر قابل انکاری را بر نگرش و به تبع آن بر رفتار کاربران دارد، بر اساس نظریه دوجوانی چنین می‌توان استنباط نمود که تداوم فعالیت در فضای مجازی همراه با احساس آزادی و فارغ از کنترل ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، سبب می‌شود تا فرد به ارزش‌ها و هنجارهای جدید عادت نموده و تحت تاثیر نگرش جدید خود طبق ارزش‌ها و هنجارها جهان مجازی در جهان واقعی عمل نماید در واقع ارزش‌ها و هنجارهای فضای مجازی به جهان اجتماعی سرایت نموده و ارزش‌های و هنجارهای جهان واقعی فرد را شکل می‌دهند. از آنجا که ضد ارزش‌ها و هنجارگریزی‌ها در فضای مجازی به دلیل عدم کنترل اجتماعی بسیار است، تداوم حضور و فعالیت آزادانه افراد در این فضا در مرحله اول زمینه تغییر نگرش در آنها را فراهم می‌سازد و در مراحل بعد گفتار و رفتار آنها را منطبق با ساختارهای منعطف و ساختار شکنانه فضای مجازی می‌سازد، یافته‌های تحقیق حاضر نشان داد که افرادی که از فضای مجازی بیشتر استفاده نموده‌اند گرایش به ارتکاب کجروهای مختلف را داشته‌اند، به طوریکه بین میزان استفاده و نوع استفاده از فضای مجازی با میزان گرایش و میزان ارتکاب به کجروی‌های اجتماعی همبستگی مستقیم متوسطی بوده است. به علاوه یافته‌های این تحقیق، تاییدی بر نظریه‌هایی است که اثر رسانه‌ها و فضاهای مجازی را بر شناخت و رفتار مخاطب و کاربر مورد تایید قرار داده‌اند. با نظریات مطرح شده در راستای آسیب‌های اجتماعی همانند نظریه پیوند افتراقی ساترلند که رفتار انحرافی مانند هر رفتار دیگری آموخته می‌شود از آنجا که تعریف رفتار و شکل ارزش‌ها و هنجارها در دنیای مجازی به دلیل گمنامی متفاوت از دنیای واقعی است. لذا فرد با یادگیری رفتار مجازی و انجام آن در دنیای واقعی کجرو و

منحرف شناخته می‌شود و بر اساس نظریه کنترل اجتماعی هیرشی که ناهم‌نوایی را ناشی از گسستن پیوندهای شخص با نظم قراردادی جامعه می‌داند و فرد با ورود به فضای مجازی از فضای واقعی جدا و از کنترل و نظارت دنیای واقعی خارج می‌شود و امکان ارتکاب کجروی در وی افزایش می‌یابد و یا بر اساس نظریه تقویت افتراقی برگس که تشویق و تنبیه باعث رفتار کجروی می‌شود در فضای مجازی به دلیل هویت جعلی و عدم نظارت و کنترل و تبعات آن تشویق به انجام رفتارهای کج روانه می‌شود و یا طبق نظریه اثر حساسیت زدایی که مدعی است تماشای مداوم موضوعات و رویدادهای مجرمانه و خشونت آمیز در رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی می‌تواند حساسیت زدایی عاطفی نسبت به خشونت را در دنیای واقعی منجر شود که شخص نسبت به خشونت و پرخاشگری که به دیگران وارد می‌گردد بی‌تفاوت و بی‌احساس می‌شود. براساس نظریه شری ترکل فضای مجازی به علت ویژگی‌هایی نظیر گمنامی و حذف نشانه‌های فیزیکی برای کاربران و آزادی بیشتر فرد و کاهش فشارهای محیطی و جغرافیایی و اجتماعی زمینه‌ساز به انجام اعمال کجروانه را افزایش می‌دهد.

نتایج این تحقیق با نتایج تحقیقات، آمیچی (۲۰۰۰)، کنث داولر (۲۰۰۳)، آدلر و آدلر (۲۰۰۸)، جوینسون (۲۰۰۵)، دورکین، فورسیت و کوین (۲۰۰۶)، ویلیامز (۲۰۱۲)، مسچ (۲۰۰۹) و همکاران (۲۰۱۲)، زنجانی زاده و جوادی (۱۳۸۴)، سردارنیا (۱۳۸۸)، هاشمی و همکاران (۱۳۹۰)، اکبری و اکبری (۱۳۹۰)، یاسمی نژاد، آزادی و امویی (۱۳۹۱)، همسو بوده و در یک راستا می‌باشد.

منابع

- اکبری، ابوالقاسم، اکبری، مینا. (۱۳۹۰)، آسیب شناسی اجتماعی، تهران: انتشارات رشد و توسعه.
- ایزدی، مهشید، کبری قاسمی (۱۳۹۰) تاثیر استفاده از شبکه اطلاعات جهانی بر هویت دینی - ملی دانش آموزان. کتاب ماه علوم اجتماعی دوره جدید، شماره ۳۸.
- بهروان، حسین (۱۳۷۳) درآمدی بر جامعه، مشهد، مرکز انتشارات استان قدس رضوی.
- تامپسون، جان بروکشایر. (۱۹۹۵). رسانه ها و مدرنیته: نظریه اجتماعی رسانه ها. ترجمه‌ی: مسعود اوحدی. تهران: انتشارات سروش.
- دهقان، علیرضا، نیک بخش، مرسته (۱۳۸۵) مطالعه شیوه رفتار افراد در محیط مجازی و شکل گیری روابط صمیمانه در اتاق های گپ زنی اینترنتی. فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات ۲ (۶) صص ۱-۲۹.
- رحیمی، محمد و پرنده، رادبه (۱۳۹۲)؛ آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده، تهدیدها و چالش ها، سایت علوم اجتماعی.
- زنجانی زاده، هما و علی محمدجوادی (۱۳۸۴). بررسی تاثیر اینترنت بر ارزش های خانواده در بین دانشجویان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد در سال ۸۲-۸۳. مجله جامعه شناسی ایران. دوره ششم، شماره ۲.
- صدیق سروسرستانی، رحمت الله (۱۳۸۳)، آسیب شناسی اجتماعی، تهران: سمت.
- سردارنیا، خلیل الله (۱۳۸۸) اینترنت، جنبش های اجتماعی جدید و بسیج اعتراض ها، فصلنامه پژوهش های ارتباطی، سال شانزدهم، شماره ۴ (۶۰)، صص ۱۷۶-۱۵۱.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۴). جامعه شناسی. ترجمه ی، منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۹). دو جهانی شدن ها و ارتباطات بین تمدنی: تحلیل روشمند ارتباط فرهنگی در جهان. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره سوم، شماره ۹.
- عاملی، سعیدرضا. (۱۳۹۱). دو جهانی شدن ها و دو فضایی شدن ها. انتشارات سمت.

- علیزاده اقدم، محمدباقر، کمال کوهی، محمدعباس زاده و مرتضی مبارک بخشایش. (۱۳۹۰). گرایش به هویت ملی و عوامل موثر بر آن. مهندسی فرهنگی سال ششم بهمن و اسفند. شماره ۶۱ و ۶۲.
- کاوه، محمد (۱۳۹۱)، آسیب شناسی بیماری های اجتماعی (جلد اول)، تهران: نشر جامعه شناسان، چاپ اول ۱۳۹۱.
- منتظر قائم، م. شاه قاسمی، الف. (۱۳۸۸) اینترنت و تغییر اجتماعی در ایران: نگاهی فراتحلیلی با تأکید بر جوانان. مجله انجمن جامعه شناسی ایران، شماره ۹، ۱۲۱-۱۴۲.
- یاسمی نژاد، عرفان، آزادی، اکرم، امویی، محمدرضا (۱۳۹۱)، فضای مجازی، امنیت اجتماعی، راهبردها و استراتژی ها، همایش ملی صنایع فرهنگی نقش آن در توسعه ی پایدار.
- هاشمی، شهناز؛ دیندار فرکوش، فیروز و احمدی مرویلی، لیللا (۱۳۹۰) مدل مفهومی استفاده از فضای اینترنت توسط مخاطبان، فصلنامه مطالعات رسانه ای (۱۳) ۶ صص ۱۹۳-۲۱۵.
- Adler, P. A., & Adler, P. (2008). The cyber worlds of self-injurers: Deviant communities, relationships, and selves. *Symbolic Interaction*, 31(1), 33-56.
- Amichai-Hamburger, Y. (Ed.) (2005). *The social net: Understanding human behavior in cyberspace*. Oxford University Press.
- Deshotels & Forsyth, C. J. (2007). Postmodern masculinities and the eunuch. *Deviant Behavior*, 28, 201-218.
- Dowler, K (2003) Media consumption and public attitudes toward crime and justice: the relationship between fear of crime, punitive attitudes, and perceived police effectiveness, Department of Criminal Justice California State University at Bakersfield, *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 10 (2): 109-126.
- Durkin, K., Forsyth, C. J., & Quinn, J. F. (2006). Pathological Internet communities: A new direction for sexual deviance research in a post modern era. *Sociological Spectrum*, 26(6), 595-606.
- Joinson, A. N. (2005). Deviance and the internet: New challenges for social science. *Social Science Computer Review*, 23(1), 5-7.

- Mesch, G. S. (2009). Social bonds and Internet pornographic exposure among adolescents. *Journal of Adolescence*, 32, 601–618.
- Tafawa, Adebola Odunlami & Viswanath, Kasisomayajula & Kawachi, Ichiro & Williams, David R (2012) Mass media exposure, social stratification, and tobacco consumption among Nigerian adults, *Cancer Causes Control* 23:45–55.
- Williams, David R (2012) Mass media exposure, social stratification, and tobacco consumption among Nigerian adults, *Cancer Causes Control* 23:45–55.

